

Улянченко Ю. О.,

ад'юнкта кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА США

Анотація. Дана наукова стаття присвячена актуальним проблемам сутності та змісту принципів конституційно-правового статусу засобів масової інформації в Україні та США. Здійснено обґрунтування дослідження конституційно-правового статусу засобів масової інформації, його складових, а також проаналізовано перспективи та недоліки даного статусу в період сьогодення. Визначено конституційно-правові засади організації та діяльності ЗМІ в Україні та США, досліджено місце та статус ЗМІ в сучасному громадянському суспільстві, проаналізовано їхню роль в повсякденному житті суспільства, подано науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення діяльності ЗМІ, як в Україні так і в США. Проаналізовано порушення прав та статусу засобів масової інформації, закріплених у Конституції України. Вказано основні причини порушення основ конституційного статусу ЗМІ, наведено класифікацію ЗМІ відповідно до ступеня залежності від держави. З'ясовано, що сьогодні в усьому світі найбільшу цінність містить в собі інформація. Люди постійно сприймають нову інформацію, деколи навіть не помічаючи цього. Телебачення, радіо, газети, журнали, інтернет – є її джерелом, або іншими словами – засобами масової інформації. Що стосується України та США, то вони не стали винятком серед інших держав світу. Чи то політична багатосторонність, чи будь-які інші досить важливі чи сенсаційні новини – вони потребують інформування суспільства. В результаті таку необхідність в отриманні нових відомостей забезпечують мас-медіа. Саме це й обумовлює необхідність регулювання організації і діяльності ЗМІ, що в результаті постає одним із головних завдань, як України так і США. Слід зазначити, що проблема конституційно-правових засад організації та діяльності ЗМІ є багатоаспектною, що зумовило активізацію учених та практиків щодо вивчення та вироблення наукових напрацювань із даної теми.

Key words: конституційно-правовий статус, статус, засоби масової інформації, принципи конституційно-правового статусу, конституційне право, Україна, США, суспільство.

Ulianchenko Y. O. The essence and content of the principles of the constitutional and legal status of mass media in Ukraine and the USA

Abstract. This scientific article is devoted to the actual problems of the essence and content of the principles of the constitutional and legal status of mass media in Ukraine and the USA. The substantiation of the study of the constitutional and legal status of the mass media of its components was carried out, as well as the prospects and shortcomings of this status in the present period were analyzed. The constitutional and legal principles of the organization and activity of the mass media in Ukraine and the USA were determined, the place and status of the mass media in modern civil society were investigated, their role in the everyday life of society was analyzed, scientifically based proposals were presented aimed at improving the activities of the mass media, both in Ukraine and in the USA. Violations of the rights and status of mass media enshrined in the Constitution of Ukraine are analyzed. The main reasons for violation of the fundamentals of the constitutional status of mass media are indicated, the classification of mass media according to the degree of dependence on the state is given. It has been found that information contains the greatest value in the world today. People constantly perceive new information, sometimes without even noticing it. Television, radio, newspapers, magazines, the Internet are its source, or in other words, mass media. As for Ukraine and the USA, they have not become an exception among other countries of the world. Whether it is political multilateralism or any other fairly important or sensational news, they need to inform the public. As a result, the mass media provide this need for obtaining new information. This, in turn, determines the need to regulate the organization and activities of mass media, which, as a result, becomes one of the main tasks of both Ukraine and the United States. It should be noted that the problem of the constitutional and legal foundations of the organization and activity of mass media is multifaceted, which led to the activation of scientists and practitioners in the study and development of scientific works on this topic.

Key words: constitutional and legal status, status, mass media, principles of constitutional and legal status, constitutional law, Ukraine, USA, society.

Ні для кого не секрет, що однією з найзначніших соціальних тенденцій початку XXI ст. є трансформація суспільств найбільш розвинених країн з постіндустріального типу до інформаційного. Новий тип суспільства має суттєвий ряд ознак, з яких вчені, як правило, виділяють:

- економіку, засновану на інформації та знаннях;
- виникнення глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж;
- формування єдиного середовища поширення масової інформації і т.д.

Подальший прогрес інформаційних та телекомунікаційних технологій залежить не так від проривів власне в технологіях, як від того, наскільки швидко будуть пристосовані до нових реалій старі норми, що регулюють традиційно різні сектори, – телекомунікації, телебачення та інші засоби масової інформації [2].

Свободі преси нерідко відводиться центральне місце у блоці конституційних гарантій, які стосуються свободи вираження поглядів. За кордоном термін «свобода преси» використовується стосовно друкованих засобів масової інформації, але іноді вживається в більш широкому значенні як свобода всіх засобів масової інформації.

В Україні питання розвитку законодавчої бази правового регулювання мас-медіа стоїть особливо гостро:

- велика кількість термінологічних прогалин, що знижують ефективність чинного законодавства у сфері ЗМІ;
- правовий статус інтернет-ЗМІ також не отримав належного законодавчого висвітлення тощо.

У зв'язку з цим особливу цінність представляє розгляд досвіду конституційно-правового регулювання діяльності у сфері контролю та нагляду над мас-медіа, як в Україні так і в США, країні, що формувала національне законодавство за умов демократичного ладу протягом великого проміжку часу.

Зрозуміло розпочати аналіз існуючих механізмів регулювання ЗМІ з органів, покликаних спостерігати за діяльністю преси. Започаткувавши всю індустрію мас-медіа, на сьогоднішній день друковані мас-медіа є найста-

рішою формою ЗМІ. Цей факт, безсумнівно, позначається на правовому режимі функціонування цієї галузі, дозволяючи порівняно з іншими формами ЗМІ, глибше зрозуміти основні засади його регулювання.

На даний час в Україні законодавчо закріплено реєстрацію та нагляд за друкованими ЗМІ. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Конституцією України «Цензура заборонена» та ст. 34 Стаття 34. «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір».

Цензура продукції засобів може розглядатися як попередня і наступна. Попередня цензура застосовувалася в Україні починаючи з 1721 р. і фактично була заборонена лише у 1993 р. Попередня цензура застосовується на стадії підготовки продукції ЗМІ до випуску, її важливою формою є надання обов'язкових вказівок державними органами видавцям, редакторам тощо, і вона застосовується ще до виходу продукції ЗМІ у світ (ефір). Наступна цензура може бути застосована на підставі закону в період від початкового виходу у світ (ефір) продукції ЗМІ. Наступна цензура може включати будь-які законні заходи щодо редакційного матеріалу, у тому числі конфіскацію, засекречування тощо. Цей вид цензури фактично застосовується в Україні нині.

Свобода інформації тісно пов'язана зі свободою думки, проте свобода інформації не є похідною свободи думки. Також як свобода масової інформації тісно пов'язана зі свободою слова, але не є похідною від свободи слова, а є самостійним правовим інститутом.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 та ст. 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, а цензура забороняється. Фактично, проголошено свободу поширення такого виду інформації, як масова інформація та свобода діяльності засобів масової інформації. Але така свобода не може бути абсолютною.

Відповідно до ст. 34 Конституції України встановлюється, кожен має право вільно шукати, отримувати, передавати, виробляти

і поширювати інформацію будь-яким законним способом. Зазначені положення Конституції поширюються як на відносини, пов'язані з пошуком, виробництвом та розповсюдженням масової інформації, так і на інші види суспільних відносин, що виникають з приводу обігу інформації.

Безпосередньо регулюванню масово-інформаційних відносин присвячені Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та ЗУ «Про інформацію».

Правовий режим масової інформації являє собою особливий порядок регулювання пошуку, отримання, виробництва, зберігання, поширення інформації та інших правочинів, що здійснюються суб'єктами масово-інформаційних відносин, що виникають з приводу та у сфері інституту свободи масової інформації, заснований на нормах конституційного права та інших галузей українського права. Він визначає права та обов'язки учасників масово-інформаційних відносин, обмеження та заборони, що діють у сфері свободи масової інформації.

Конституційна модель свободи масової інформації в сукупності із законодавством про засоби масової інформації, в принципі, здатні гарантувати та забезпечити досить ефективну реалізацію права на свободу масової інформації. Реалізація свободи інформації регламентується законодавчими нормами різних галузей українського права.

Специфіка діяльності засобів масової інформації (свобода масової інформації, заборона цензури, обов'язок державних органів, громадських об'єднань та їх посадових осіб надавати інформацію на запит редакції тощо) дозволяє засобам масової інформації бути посередниками між громадянами та державними органами та організаціями, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, їх посадовими особами щодо отримання інформації.

Засоби масової інформації здатні впливати на відносини суспільства всередині та поза державно-правовим регулюванням. Результатом може стати порушення стабільності суспільних відносин. Крім різних видів державної підтримки засобів масової інфор-

мації, держава надає щодо ЗМІ такі види діяльності як контроль і нагляд. Здійснюються вони відповідно на стадії створення та дії засобу масової інформації. Контроль у сфері інформації здійснюється з метою відтворення індивідами соціального поведінки, тобто. підтримки стабільності сфери ЗМІ. Після реєстрації ЗМІ державне втручання має здійснюватися з максимальним забезпеченням свободи слова, але з необхідними формами державної підтримки.

До інституту свободи масової інформації включаються норми, які містяться в Конституції України, законах, деклараціях, підзаконних актах, міжнародних актах тощо. Дані норми забезпечують самостійне регулювання групи відносин із виробництва, поширення, використання, видозміни, споживання, зберігання тощо, масової інформації.

Ще одним основним складовим елементом структури конституційно-правового статусу ЗМІ та інших суб'єктів конституційного права є їх правосуб'єктність. Конституційна правосуб'єктність ЗМІ є системою визначеної Конституцією та законами України правоздатності, дієздатності, а також деліктоздатності цього суб'єкта.

Узагальнюючи положення про юридичну конструкцію конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні, слід відзначити складність її побудови. Таким чином, можна стверджувати про дворівневу юридичну конструкцію правового статусу відповідного суб'єкта конституційного права. Сутність юридичної 19 конструкції правового статусу ЗМІ, визначають доктринальні, нормативно- та організаційно - правові складові елементи, а зміст – поняття ЗМІ, принципи їх роботи, конституційна правосуб'єктність ЗМІ та гарантії їх діяльності.

Зазначені сутнісні та змістовні структурні елементи конституційно-правового статусу ЗМІ вбачаються достатніми для ефективної діяльності чи поведінки ЗМІ щодо реалізації та забезпечення конституційного права громадян, встановленого частиною другою ст. 34 Конституції України [1, с. 47].

Свобода друкованих засобів масової інформації, заснована на принципах свободи слова, гласності та плюралізму думок, є одним з важливих атрибутів друкованих

ЗМІ у всіх розвинених країнах, США також не є винятком.

У Сполучених Штатах для випуску газети чи журналу не передбачається отримання будь-якого дозволу. Контроль над пресою з боку держави обмежено Першою поправкою до Конституції, яка свідчить: «Конгрес не може ухвалити закон... що ущемляє свободу слова чи преси» [2].

Поправка поширюється не тільки на Конгрес США, але служить гарантом від посягань на свободу друкованих ЗМІ будь-яких державних органів як з боку виконавчої, так і законодавчої та судової влади. Водночас у Сполучених Штатах відсутні будь-які органи саморегуляції друкованих ЗМІ, що дозволяє говорити про незалежність друкованих масмедіа не лише від держави, а й від суспільства. При цьому залагодження приватно-правових конфліктів відбувається в судовому порядку.

Щодо спеціального закону про засоби масової інформації, то США не мають жодного окремого закону про друк і практично не мають законів, які застосовуються виключно до преси. У основні закони, які впливають на ЗМІ, включаючи закони про наклеп і втручання у приватне життя, – закони суб'єктів федерації.

До базових федеральних законів, які певною мірою регулюють діяльність ЗМІ в США можна віднести «Закон про свободу інформації» (The Freedom of Information Act), вперше прийнятий Конгресом у 1967 р. та суттєво доповнений у 1986 р., а також «Уряд при сонячному світлі» (Government in the Sunshine Act), який, незважаючи на критику окремих обмежень, що містяться в ньому, забезпечив достатню прозорість діяльності виконавчої влади.

Зазначені законодавчі акти, що діють у сфері поширення інформації, а також нормативні акти про вибори становлять правову основу участі ЗМІ у виборчому процесі як у США, так і в інших зарубіжних країнах.

В цілому правове становище преси в Україні складно поставити в один ряд з США. Однак, як видається, існуючі відмінності в механізмі контролю та нагляду за пресою обумовлені не так морально застарілими нормами зако-

нодавства, що регулюють галузь, як загальною нерозвиненістю демократії в Україні, що виражається, зокрема, у відсутності в країні громадянського суспільства, що сформувався, здатного самостійно створити дієвий механізм саморегуляції друку.

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду систем регулювання електронних ЗМІ, що склалися в Україні та США, важливо згадати, що на відміну від України, де теле- і радіоэфір поділений між державними (правовий статус яких досі законодавчо не встановлений) і приватними компаніями, право здійснювати мовлення у США належить приватним та громадським телерадіокомпаніям. Публічні мовники є незалежними від держави та бізнес-структур некомерційними, соціальними інститутами, які здійснюють мовлення насамперед на користь суспільства.

Діяльність теле- та радіокомпаній у США, на відміну від преси, що здійснюється в строго окреслених правових рамках. Важливо розуміти різницю між радіо та іншими засобами масової інформації. На відміну від книги, яку ми купуємо та читаємо, застосовуючи цілеспрямоване зусилля волі радіо та телебачення приходять самі до громадян, причому в таких умовах, у яких для них сприйняття не потрібно такого ж вияву волі, як для покупки книги.

При тому, як правило, упорядкування діяльності публічних телерадіоканалів (ТРК) здійснюється саморегулюючими органами, що найбільш виражають принцип громадського контролю.

У США публічне телебачення спочатку створювалося як альтернатива приватному, що вже придбав на той момент велику популярність. З цієї причини, здається, публічне теле- і радіомовлення США традиційно займає слабші позиції у серцях аудиторії, ніж приватне.

Відповідно до законодавства США, що встановлює статус та функції громадського телерадіомовлення, американські громадські ТРК мають некомерційний і аполітичний характер.

Тим не менш, на відміну від німецького суспільного телебачення, публічне телебачення в США є більш залежним від влади. Так, гро-

мадські ТРК підлягають обов'язковому ліцензуванню та контролю за дотриманням ліцензійних умов з боку Федеральної комісії зв'язку.

Крім того, у громадських ТРК поширена практика внутрішньо корпоративного саморегулювання. Так, у багатьох публічних ТРК існують внутрішні правила та етичні кодекси, що стосуються діяльності як журналістів, так і керівників.

Уряд США дотримується достатньо ліберального підходу до регулювання засобів. Відповідно до принципів ринкової економіки держава здійснює політику невтручання в відносини ЗМІ, вважаючи, що ринок мас-медіа за умов жорстокої конкуренції (у США близько 1400 компаній здійснюють телемовлення) самостійно виробить найбільш оптимальні принципи розвитку, що враховують інтереси як мовників, так і аудиторії.

Тим не менш, регулювання теле- і радіомовлення все ж таки здійснюється. У Сполучених Штатах Америки адміністративний нагляд та контроль за діяльністю мас-медіа покладено на Федеральну комісію зв'язку (Federal Communication Commission), утворену Законом про зв'язок від 1934 р. Федеральна комісія зв'язку (ФКС) входить до числа незалежних агентств та агентства та корпорації Федерального уряду США [4], підзвітних безпосередньо Конгресу США. Його члени призначаються Президентом США за згодою Сенату США.

Офіси ФКС розташовані на всій території США. Три регіональні офіси охоплюють північно-східні та західні регіони країни. Крім того, існують 16 окружних офісів та вісім представництв ФКС [5].

Початковим її завданням було впорядкувати радіомовлення біля країни. Згодом їй були передані регулятивні функції та щодо телебачення. В даний час вказана комісія регулює радіо- та телевізійне мовлення, телефонний, телеграфний та радіозв'язок, кабельне телебачення та супутникове мовлення.

Бюро за засобами масової інформації (що до складу Комісії) розробляє та дає рекомендації щодо змісту програм радіо та телебачення, здійснює контроль за виконанням законів, що безпосередньо стосуються телерадіомовлення, здійснює видачу (для чого

проводять аукціони), призупинення та анулювання ліцензій [4].

На даний момент до повноважень Комісії входить не лише здійснення наглядових функцій. ФКС також має повноваження з розробки підзаконних актів у сфері зв'язку, зокрема ЗМІ. Також Комісія консультує Конгрес з питань прийняття актів, що стосуються теле- та радіомовлення.

Розподіл частот шляхом видачі ліцензій одна із найважливіших функцій ФКС. Термін дії ліцензії на мовлення для телекомпанії та радіомовників складає вісім років та автоматично не пролонгується.

При цьому необхідно визнати, що сьогодні, з розвитком нових технологій передачі даних, ліцензування здебільшого використовується для того, щоб переконатися, що мовники здійснюють свою діяльність з метою «просування громадських інтересів, зручностей та потреб» [3].

Загалом органи, які здійснюють контроль та нагляд за приватними ТРК ЗМІ, наділені подібними повноваженнями. В Україні та США дані інстанції є органами федерального рівня, тоді як органи, регулюючі приватне телерадіомовлення, здійснюють свої функції лише на рівні суб'єктів. ФКС, на відміну від земельних відомств у справах ЗМІ, наділені повноваженнями з розробки підзаконних актів, які безпосередньо стосуються електронних ЗМІ.

Загалом регулювання телерадіомовлення у США носить більше прозорий, а головне, врегульований порядок. Як і у випадку з друкованими ЗМІ, регулювання електронних мас-медіа, на відміну від України, займаються державні органи, об'єктивність яких в умовах неточності, а найчастіше навіть відсутності багатьох формулювань залишає широке поле для суб'єктивного розсуду контрольно-наглядових інстанцій.

Правове регулювання інтернет-ЗМІ є пріоритетним напрямом розвитку законодавства не лише в Україні, а й у всьому світі. Однак сьогодні навряд чи можна говорити про повністю сформований та робочий інструмент регулювання інтернет-ЗМІ, хоча б в одній країні.

В Україні, втім, як і в Америці, на даний момент відсутні будь-які законодавчо оформлені механізми регулювання ЗМІ в Інтернеті.

В цілому, аналізуючи статус органів, що регулюють засоби масової інформації в Україні та США, можна дійти висновку, що інстанція, що регулює ЗМІ, входить до структури виконавчої влади, а тому є залежною від її; організації, які здійснюють контроль над телерадіомовленням, підзвітні безпосередньо законодавчим органам у США — Конгресу, а в Україні Укрінформ підзвітний уряду; у США не в приклад Україні регулювання преси носить більш ліберальний характер, що спирається на саморегулювання.

В США та в Україні є встановлені конституційні гарантії, що захищають свободу преси. Значну роль у забезпеченні свободи масової інформації, а також права громадян на доступ до інформації грає сильна судова влада. При цьому в обох країнах у законодавстві про засоби масової інформації закріплюються правові обмеження свободи масової інформації та встановлюється державний контроль за діяльністю ЗМІ.

Варто відмітити, що конституційно-правовий статус ЗМІ являє собою певну систему встановлених елементів, які визначають складові діяльності та поведінки ЗМІ стосовно реалізації свободи масової інформації, а також забезпечення конституційного права громадян, як України так і США бути спроможними розпоряджатися інформацією, якою вони володіють, у будь-який спосіб на свій вибір.

Останнім часом можна почути, що засоби масової інформації є «четвертою» владою в державі. Зважаючи на проведене дослідження можливо із впевненістю зазначити, що це твердження є правдивим. ЗМІ відіграють надзвичайно велику роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. Тим не менш, на сьогодні доводиться констатувати, що, діяльність ЗМІ ще не стала тим фактором, який би сприяв досягненню національної злагоди в державі та усуненню соціальної напруги в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурлаков С.В. Роль ЗМІ у розвитку національної інформаційної політики. *Юридична наука*. 2020. № 7(109). С. 45–51.
2. Колах В. К. Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/evolyuciya-inomovlennya-v-inozemnikh-derzhavakh-dosvid-dlya> (дата звернення: 10.03.2023).
3. Communications Act of 1934, as amended by the 1996 Act. URL: <https://transition.fcc.gov/Reports/1934new.pdf> (дата звернення 12.03.2023).
4. Media Bureau. URL: <http://www.fcc.gov/mb/> (дата звернення 12.03.2023).
5. Official Site of Federal Communication Commission. URL: <https://www.fcc.gov/about/overview> (дата звернення 12.03.2023).